

Over 'De Gaanderhei', waarbij boerderij Sax speciale aandacht krijgt.

Inleiding

De Oudheidkundige Vereniging Gander organiseert op 4 en 5 november a.s. een tentoonstelling in het Pelgrim over De Gaanderhei. Hierbij zullen allerlei aspecten van de Gaanderhei worden belicht, zoals onderwijs, verenigingen, molens, boerderijen en hun bewoners, ondernemingen, wat behoort tot 'de hei?' enz.

Om u in de stemming te brengen, leest u in dit artikel al vast enige achtergrondinformatie over het gebied, waarvan het grootste deel pas in de jaren 20 van de 20^e eeuw is ontgonnen, maar waar ook al veel eerder bewoning en activiteiten plaatsvonden. Als specifiek onderwerp volgt hier de historie van boerderij Saks/Sax, Akkermansweg 2 in Gaanderen.

Het bestuur van OKV Gander hoopt dat u naar de tentoonstelling komt om meer over Gaanderen en specifiek over de Gaanderhei te weten te komen, maar ook om uw kennis te vertellen en de in uw bezit zijnde foto's en documenten over 'de geschiedenis van Gaanderen' aan ons beschikbaar te stellen.

Geschiedenis van Gaanderen

Het dorp Gaanderen van nu lijkt weinig op de buurschap Gander van 1650. Dat bestond uit twee duidelijke duinenrijen: de ene bestaat nu nog en loopt vanaf de Hogeweg-Warnerstraat naar de Kerkstraat. De andere is goeddeels verdwenen en lag net ten noorden van de Rijksweg. Verrassend is dat van sommige heuvels nog de oude namen bekend zijn, die jammer genoeg nergens meer terugkomen: de Halmesbergh/Halmansberg ten noorden van sporthal De Pol, de Buckkenbergh bij de Mosterdweg en de Peppelenberg bij de spoorwegovergang van de Kerkstraat. Vooral sinds 1920 zijn veel duinen afgegraven voor de mogelijke woningbouw, wegeaanleg en om het Hambroek in Doetinchem te verhogen. Tussen deze twee duinenrijen bevond zich in het verleden vooral het bouwland, terwijl de boerderijen eigenlijk meer in de Gaanderhei gesitueerd waren.

Het centrum van Gaanderen was destijds een aantal kleine huisjes, gelegen tussen de Pierikstraat en de Steverinkstraat, vlakbij de toenmalige school. De kern van Gaanderen heeft zich echter niet daar ontwikkeld, maar zuidelijker.

Gaanderen ligt tussen de Bielheimerbeek, Oude IJssel en de Akkermansbeek. Alleen in het noorden is de grens niet door water bepaald. Wel liep de Bielheimerbeek vroeger anders dan nu, en is de Akkermansbeek waarschijnlijk een soort gegraven opvolger van de vroegere Mullinksbeek.

De wegen die we in 1830 op kaarten tegenkomen, zijn er nu vaak ook nog, met hier en daar een plaats- en naamsverandering. Van belang voor de Gaanderhei zijn vooral de Waterstraat (sinds 1927 Steverinkstraat), de Akkermansweg, de Tuinstraat, de Pierikstraat en de Vreeltstraat).

De Gaanderhei

De Gaanderhei, ruwweg begrensd door de Varsseveldseweg in het noorden, de Akkermansbeek in het oosten, de Tuinstraat in het zuiden en de Bielheimerbeek en de Vreeltstraat in het westen, bestond al in de 17e eeuw niet alleen uit heide, maar ook uit bossen en akkers.

Rond 1660 bestaat Gander (voorloper van het ons bekende Gaanderen) uit ongeveer 20 boerderijen, die door circa 120 personen bewoond worden. Gander was één van de vijf buurschappen van het ambt Doetinchem. Onder deze boerderijen kwamen toen al Sax, Mullink, Akkerman en 't Maatje voor, nog steeds bekende namen in Gaanderen (zie figuur 1). De ook genoemde boerderijen Kroetslutjesslag en Kroets bestaan niet meer.

Figuur 1: situering Gaanderense boerderijen rond 1600.

Het betreffende gebied ter oriëntatie: 1 = Sax, 2 = Mullink, 3 = Akkerman, 4 = 't Maatje, 5 = Kroetshutjesslag, 6 = Kroets.

De boerderij Sax maakte deel uit van het bezit van Klooster Bethlehem en is na de ondergang van het klooster in 1579 onder de Staatsdomeinen geplaatst, tot 1812, toen de algemene verkoop van Domeingoederen plaatsvond.

De boeren waren geen eigenaar, maar pachters en betaalden zowel geldpacht (belasting afhankelijk van de oppervlakte grond) als garfpacht (iedere 3^e garf (=korenschoof) was voor de rentmeester). De pacht gebeurde steeds voor een periode van 6 jaar en werd dan meestal verlengd. De garfpacht gold alleen voor het bouwland, waarop toen rogge, boekweit en wat haver en gerst verbouwd werd. R.L. Roes heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar het inkomen van boeren in Gander in de 18^e en 19^e eeuw. Hieruit blijkt dat boeren tot ver in de 19^e eeuw een vrij karig bestaan hadden gezien de hoge lasten. De wat grotere boeren gingen het redelijk goed tot de crisis in de tachtiger jaren van de 19^e eeuw.

Boerderij Sax (ook wel Saks, zie figuur 2) ligt aan de Akkermansweg. Aan het eind van deze weg staat boerderij de Akkerman in het Voorbroek (Terborg).

Figuur 2: Naam Saks op de boerderij.

Aangezien Sax en ook Mullink deel uitmaakten van het bezit van Klooster Bethlehem, is op hun gronden eeuwenlang geboerd. Om akkerbouwgewassen te kunnen verbouwen, moest de grond bemest worden. Dit gebeurde in het kunstmestloze tijdperk door het 'strooisel' uit de stallen, bestaande uit mest gemengd met plaggen gras, heide of plaggen uit het bos over het akkerland uit te rijden.

Aangezien hierin ook nog aardig wat

grondeeltjes voorkwamen, kwam het akkerland steeds iets hoger te liggen (ruwweg 1 mm/jaar). Deze laag grond met veel organisch materiaal (esdek) is bij Sax op sommige plaatsen wel 1 meter dik. Op deze manier zijn de kampen (oude bouwlanden, of éénmansesjes) gevormd. Ze zijn in het landschap vaak goed te herkennen door de wat afgeronde vorm, de hogere ligging en de omranding door hakhout. Zo ook bij Sax: aan beide zijden van de boerderij ligt een kamp. De kamp tussen de Steverinkstraat en de boerderij heeft een duidelijke steilrand. Volgens buurtbewoners is de kamp aan die kant afgegraven tot aan wat nu die steilrand is. Vroeger zou de kamp tot aan de Steverinkstraat hebben doorgelopen. (zie figuur 3).

Figuur 3: steilrand van de kamp tussen Steverinkstraat en Sax.

Sax ligt min of meer in een wat lager gebied tussen deze kampen, waar volgens de huidige boer, Frans Kroets een oerbank loopt. Dat klopt dan weer mooi met de bodemkaart en met de in het verleden door Roes gedane speurtocht naar de beek waaraan de watermolen van Mullink aan gelegen moet hebben. Dit was waarschijnlijk de voorganger van de later gegraven Akkermansbeek.

Sax heeft overigens niet altijd Sax geheten, de oudst bekende naam van de boerderij is Doornkamp of Doornekamp. Sinds 1427 waren leden van de familie Sack daar pachters, waardoor de boerderij sinds eind 16^e eeuw de naam 'Sacks goet', Sax guet of Sax-steede' kreeg. In de volksmond werd en bleef dit Sax/Sacks tot op de dag van vandaag. (zie figuur 4).

Figuur 4: luchtfoto van boerderij Sax april 1979

De boeren op SAX

De eerste van wie wij weten dat hij op Sax geboerd heeft is Storris Sacks, ook bekend als Doornekamp, geboren rond 1620.

De eerste Kroets die op Sax boerde, was Garrit (Gart), getrouwd met Johanna Borkes. Zij waren de ouders van Wenceslaus (Wessel) Kroets, geboren 02-05-1776, overleden 10-01-1847, die getrouwd was met Joanna Keusters († 27-8-1815). Hij is op 08-02-1817 hertrouwd met Berendina Roes.

Daarna volgden Gerardus Stephanus Kroets, geboren 12-09-1807, overleden 11-03-1882, Johannes Wilhelmus Kroets, geboren 22-07-1857 en Martinus Wilhelmus Kroets (ook bekend als Willem van de Saks), geboren 06-11-1877.

Deze Martinus Wilhelmus Kroets is in 1911 getrouwd met Maria Wentink (van de Akkerman). Zij kregen 8 kinderen: 6 jongens en 2 meisjes. Martinus is in 1963 op 85-jarige leeftijd overleden. Het jongste kind, Anton, nam boerderij over (Toon van de Saks). (Zie figuur 5). Sax was toen een gemengd bedrijf, d.w.z. koeien, varkens, kippen en akkerbouw.

Figuur 5: Familiefoto rond 1925 Van links naar rechts de kinderen Antoon, Jan, Joop, Lies, Maria (de moeder) en Anna

Anton trouwde in 1955 met Agnes Mensinck. Het voorhuis werd verbouwd, zodat het echtpaar kon inwonen. Het bedrijf was toen 24 ha groot, maar Anton was vooruitstrevend en breidde al snel uit naar 30 ha. Varkens en kippen verdwenen; hij had 55 melkkoeien en het bijbehorend jongvee.

Figuur 6: naambordje familie Kroets

Anton krijgt met Agnes 4 kinderen, maar Agnes sterft in het kraambed van de vierde. Na een paar jaar hertrouwt Anton met Margareth, de jongere zuster van Agnes en krijgt ook bij haar vier kinderen, waarvan Frans de op één na jongste is.

Zoals gezegd was Anton een vooroploper: in 1968 gingen de laatste varkens weg. Hij was één van de eersten met een moderne melkmachine. In 1979 werd een ligboxenstal gebouwd van gegalvaniseerde spanten, toen nog ongebruikelijk. Het aantal melkkoeien werd uitgebreid naar 80.

In 1984 kwam echter de superheffing; dit betekende voor Kroets een korting van 20% op de melkproductie. Door effectiever melken en voeren ging het aantal melkkoeien terug naar 55.

Daarnaast werden meststieren gefokt en van de 'overtollige' melk werd kaas gemaakt. De broers van Anton hielpen veel op het bedrijf, en dat was nodig, want Anton was ook een echte 'vergaderboer'. Zo zat hij in het bestuur van de Fokvereniging Silvolde, de Melkfabriek in Silvolde, de Rabobank (Raiffeisen-boerenleenbank) en de Kerk.

Dat Anton niet op zijn mondje gevallen was moge blijken uit één van zijn markantste uitspraken: 'Een vrouwenhand en een paardentand mogen nooit stilstaan'.

Frans Kroets, de jongste zoon van Anton, kwam in 1988, 21 jaar jong in maatschap op het bedrijf. Hij was eerst parttime op het bedrijf en parttime bij de Agrarische Bedrijfsverzorging. Dat kon eenvoudig, omdat naast vader Anton, ook oom Eed en broer Tonnie meehielpen op het bedrijf.

Frans trouwde in 2000 met Edith Rademakers en zij hebben intussen 4 kinderen: Meike, Lika, Ties en Jannes in leeftijd aflopend. (zie figuur 7).

Figuur 7: Het gezin van de huidige boer: Frans, Edith, en de kinderen Meike, Lika, Ties en Jannes

In 2006 overleed Toon, de vader van Frans. Frans is net als zijn vader een innovatieve boer, hij volgt de ontwikkelingen wat betreft de landbouw op de voet en handelt ernaar. Hij besteedde de jongvee-opfok uit, want had het met 95 melkkoeien en 40 ha in eigendom druk genoeg. Echter de

ontwikkelingen gingen door: de stallen verouderden, een buurmanboer stopte, enz.

Frans heeft nu 42 ha in eigendom en 24 ha gepacht; hij heeft in 2013 een nieuwe 6-0-6-stal gebouwd met 2*14 rapid exit (zij-aan-zij) melkstal; dus kan 28 koeien tegelijk melken. De oude stal is nu jongvee-opfokstal voor 80 stuks jongvee. Hij heeft nu, na de laatste door de regering opgelegde korting van 4%, zo'n 150 melkkoeien. (zie Figuur 8).

Figuur 8: De nieuwe stal sinds 2013

Figuur 9: de boerderij in 2017

Hij verbouwt op zo'n 15 ha maïs, zodat hij de koeienmest op eigen land kan gebruiken.

Of één van de kinderen later verder gaat boeren op Sax is nog onduidelijk, maar Frans doet er in elk geval alles aan Sax een goedlopend bedrijf te laten zijn, dat klaar is voor de toekomst en in elk geval één van de pareltjes is in de Gaanderhei. (Figuur 9).